

“Тасдиқ мекунам”

Ректори Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Ш.Шоҳтемур, д.и.к., узви вобастаи

АИКТ, профессор

Маҳмадёрзода У.М.

« 24 » _____ соли 2022

Хулосаи

чаласаи Шӯрои олимони факултетҳои агрономӣ, боғдорӣ ва биотехнологияи кишоварзии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур (протоколи №11 аз 18.06.2022)

Диссертатсияи Садирова Сумайро Саидахмадовна дар мавзӯи «Таъсири гардолудкунандаҳо ба пайдошавии унсурҳои ҳосил дар дурагаҳои гетерозисии пахта дар шароити водии Ваҳши Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои кишоварзӣ, аз рӯи ихтисоси 06.01.05.–селексия ва тухмипарварии зироатҳои кишоварзӣ дар кафедраи пахтапарварӣ, генетика, селексия ва тухмипарварии факултети агрономии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур, солҳои 2015-2018 иҷро карда шудааст.

Садирова Сумайро Саидахмадовна, соли таваллудаш 1988, шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, соли 2006 ба Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур дохил шуда, онро соли 2011 аз рӯи ихтисоси агроэкология ва касби олим-агроном-эколог хатм намудааст. Соли 2016 ҳамчун унвонҷуи кафедраи пахтапарварӣ, генетика, селексия ва тухмипарварӣ аз рӯи ихтисоси 06.01.05.–селексия ва тухмипарварии зироатҳои кишоварзӣ ба қайд гирифта шуда, онро соли 2020 хатм намудааст.

Мавзӯи рисолаи диссертатсионӣ “Использование опылителей для получения гетерозисных гибридных семян хлопчатника” дар чаласаи Шӯрои олимони Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур №9, аз 30.03.2016 барраси гардида, бо фармоиши ректори

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур №23, аз 11.04.2016 тасдиқ карда шудааст.

Мавзӯи рисолаи диссертатсионӣ дар таҳрири нав “Таъсири гардолудкунандаҳо ба пайдошавии унсурҳои ҳосил дар дурағаҳои гетерозисии пахта дар шароити водии Ваҳши Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар ҷаласаи Шӯрои олимони Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур барраси гардида, бо фармоиши ректори Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур №02, аз 30.09.2021 тасдиқ карда шудааст.

Роҳбари илмӣ – Саидзода Саидҷамол Тоҷидин, доктори илмҳои кишоварзӣ, профессори кафедраи пахтапарварӣ, генетика, селекция ва тухмипарварии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур.

Аз рӯйи ҷамъбасти муҳокимаҳо чунин хулосагирӣ карда шуд:

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Пахтапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳим ва аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зироати пахта дар рушди соҳаи кишоварзӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 22.12.2016 омадааст: «Соҳаи пахтакорӣ ба рушди саноати сабук, содироти маҳсулот ва бо ҷойи қор таъмин намудани аҳолии мусоидат менамояд».

Афзун гардонидани истеҳсоли умумии пахта ва баланд бардоштани ҳосилнокии он бо истифодаи навъҳои нав ва дурағаҳои гетерозисӣ талаботи истеҳсолоти кишоварзӣ ва саноати насочӣ мебошад. Зеро муҳимтарин омили баланд бардоштани ҳосилнокии пахта доштани навъҳои устувору серҳосил ва дурағаҳои гетерозисӣ бо иқтидори баланди ҳосилнокӣ ва сифати нах мебошад.

Ба даст овардани дурағаҳои гетерозисӣ дар пахтапарварӣ тавассути гардолудкунии дастӣ мушкilotи худро дошта, аз нигоҳи иқтисодӣ хароҷоти зиёдеро талаб менамояд. Бинобар ин ба даст

овардани тухмии дурагаҳои гетерозисии дохилинамудӣ ва байнинамудии пахта тавассути гардолудкунӣ бо истифода аз оилаҳои занбӯри асал аҳамияти илмию амалӣ дошта, муҳимияти кори диссертатсионии моро ташкил менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи истифодаи самараи гетерозис дар зироатҳои кишоварзӣ аз тарафи олимони зиёд мавриди омӯзиши илмию амалӣ қарор гирифта, дар зироати ҷуворӣ М.И. Хаджинов, солҳои 1957, 1959, 1968, дар гандум П.А. Лукьяненко, 1973, М.П. Рейнолдс ва дигарон, 2007, дар ҷавдор И.М. Суриков, 1972, В.Д. Кобилянский 1982 ва дигарон, дар ҷав Д.С. Омаров, 1969, А.А. Помортсев ва дигарон, 2008, дар ҷуворимақка Б.П. Соколов, 1968 ва диг. Корҳои илмии бисёрҷабҳаро иҷро намудаанд. Дар пахтапарварӣ масъалаи истифодаи қувваи гетерозис ҳангоми намудҳои мухталифи ҷуфтӣкунӣ таваҷҷӯҳи олимони зиёд: -Н.Д. Loden, 1951, В.П. Деревянко, Д.К. Егоров, 2008 ва дигаронро ҷалб намудааст. Аммо масъалаи истифодаи гардолудкунанда аз қабилӣ занбӯргардолудкунӣ ҳамчун воситаи асосии ба даст овардани тухмии дурагаҳои гетерозисӣ бори аввал дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мо амалӣ карда шуда, самаранокии илмӣ, истеҳсоли, маҳсулноки ва иқтисодии он мавриди баҳодиҳӣ қарор дода шуд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ӯ мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба самти афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандӣ дошта, он ба Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №658, аз 31.12.2008 тасдиқ шуда, оид ба рушди таъминоти КАС-и мамлакат нигаронида шудааст, мувофиқ мебошад. Таҳқиқотҳо дар асоси барномаи корҳои илмию тадқиқотии кафедраи пахтапарварӣ, генетика, селекция ва тухмипарварии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур (минбаъд ДАТ): «Селекция ба устуворӣ, тезпазакӣ ва маҳсулнокии зироатҳои ғалладонагию пахта дар шароити

тағйирёбии иқлим» (рақами Қайди давлатӣ РД 0105ТД235), муҳлати иҷрояш солҳои 2016-2020, амалӣ шудааст.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқот: Мақсади кори диссертатсионӣ омӯхтани самаранокӣ ва рӯёнидани тухмии дурағаҳои гетерозисии пахта бо истифода аз гардолудкунанда-занбӯри асал иборат аст. Ҳамзамон, муайян намудани самараи истифодаи оилаҳои занбӯри асал барои гардолудкунии дохилинамудӣ ва байнинамудии навъҳои пахтаи миёнанаҳ ва маҳиннаҳ чиҳати рӯёнидани тухмии дурағаҳои гетерозисӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот: -муайян намудани самаранокии гардолудкунии навъҳои пахта тавассути оилаҳои занбӯри асал ва дастӣ;

-баҳо додани нақши оилаҳои занбӯри асал дар гардолудкунӣ хангоми рӯёнидани дурағаҳои гетерозисии пахта;

-омӯзиш ва муайян намудани самараи гетерозис дар дурағаҳои дохилинамудӣ ва байнинамудӣ аз рӯйи аломатҳои пурқиммати хочагидорӣ, гузаронидани таҳлили қиёсии генотипҳои муносиб бо мақсади интихоб барои ҷуфтикунонӣ;

-муайян намудани роҳҳои ҷалби оилаҳои занбӯри асал барои гардолудкунии пахта бо мақсади баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ дар истеҳсоли тухмии дурағаҳои гетерозисии пахта.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати объекти омӯзиш оилаҳои занбӯри асал, навъҳои пахтаи намуди *G. hirsutum* L. - «Сугдиён-2», «Сорбон», «Зироаткор-64» ва аз намуди *G. barbadense* L. - «9326-В», «750-В» истифода шуданд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Таъсири гардолудкунандаҳо ба пайдошавии унсурҳои ҳосил дар дурағаҳои гетерозисии пахта дар шароити водии Ваҳши Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Дар шароити водии Ваҳши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар киштзори пахта барои гирифтани тухмиҳои гетерозисӣ усули гардолудкунии дастӣ ва занбӯргардолудкунӣ истифода шуд. Бори

аввал дар шаронти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз усулҳои мухталиф занбӯри асалро дар гардолудкунии дохилинамудӣ ва байнинамудии навъҳои пахта барои ба даст овардани тухмии дурагаҳои гетерозисӣ истифода намуда, самаранокии иқтисодии занбӯргардолудкуниро дар истеҳсоли тухмиҳои гетерозисӣ муайян ва баҳогузорӣ намудем.

Аҳамияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқот. Барои гирифтани тухмиҳои дурагавӣ усулҳои гуногуни гардолудкунии дурага нишондиҳандаи муҳим буда, фоизи баланди дурагашавӣ аҳамияти калони амалию истеҳсолӣ дорад. Баромади баланди тухмиҳои дурага бо гардолудкунии дастӣ аз чуфтикунии навъҳои «Сорбон» х «750-В» - 36,6-39,7%, «Сорбон» х «9326-В» - 45,6-48,5% ба даст омад. Ҳангоми занбӯргардолудкунии дар чуфтикунии навъҳои «Сорбон» х «9326-В» - 34,7-34,8% ва «Сорбон» х «750-В» - 37,1-39,1%-ро ташкил намуд, ки аҳамияти калони истеҳсолӣ дорад.

Ҳангоми гардолудкунии дастӣ ва занбӯргардолудкунии комбинатсияҳои «Сорбон х Суғдиён-2» ва «Суғдиён-2 х Сорбон» вазни ҳосили як кӯрак ба 5,6-5,8 г ва ҳангоми гардолудкунии дастӣ бо гарди сард дар ҳамин комбинатсияҳо мутаносибан вазни ҳосили як кӯрак ба 5,2-5,3 г баробар гардид, ки дар варианти занбӯргардолудкунии вазни ҳар як кӯрак 0,4-0,5 г зиёд гардид, ки аҳамияти зиёди амалӣ дорад.

Дурагаҳои ба даст омада дар заминҳои истеҳсолии филиали Институти зироаткорӣ кишт карда шуда, натиҷаи корҳои илмӣ дар истеҳсолот амалӣ карда шуд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

- ✓ қувваи гетерозиси бештар баланд дар дурагаҳои дохилинамудӣ ҳангоми чуфтикунонии навъҳои гуногуни пахта;
- ✓ самаранокии иқтисодии гардолудкунии гул бо занбӯри асал ва гирифтани тухмиҳои хушсифати дурагавӣ;
- ✓ самаранокии қувваи гетерозис ҳангоми занбӯргардолудкунии ва гардолудкунии дастӣ аз рӯи сифат ва ҳосилнокии наслҳо;

✓ равишҳои пурзӯркунии нақши оилаҳои занбӯри асал дар гардолудкунӣ ҳангоми дурагакунии навъу намунаҳои пахта;

✓ самаранокии иқтисодии сергардолудкунии гулҳо бо оилаҳои занбӯри асал чиҳати ба даст овардани тухмиҳо бо қувваи баланди гетерозисии дурагаҳои пахта;

✓ таносуби бавучудоии қувваи гетерозис дар дурагаҳои дохилинамудӣ ва байнинамудии пахта.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Таҷрибаҳои саҳроӣ бо шаклҳои волидайнӣ ва дурагаҳо бо риояи услуби таҷрибаҳои саҳроӣ (Доспехов, 1985) ва гузаронидани таҳқиқоти генетикӣ-селексионӣ бо пахта (Симонгулян ва диг., 1987) амалӣ карда шуда, натиҷаи таҷрибаҳои гузаронидашуда бо услуби дисперсионӣ, оморию таҳлилӣ ва математикӣ (Б.А. Доспехов, 1985; В.Н. Перегудов, 1981) коркард гардида, эътимоднокии худро ба исбот расонидааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ (бо шарҳ ва соҳаи таҳқиқот). Соҳаи таҳқиқоти мавзӯи диссертатсионии мо селекция ва тухмипарварии зироатҳои кишоварзӣ буда, мазмуни диссертатсия ва таҳқиқоти иҷрошуда ба шиносномаи ихтисоси 06.01.05 –селекция ва тухмипарварии зироатҳои кишоварзӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар гузаронидани таҷрибаҳои саҳроӣ, озмоишгоҳӣ, гузаронидани мушоҳидаҳои фенологӣ, муайянкунии аломатҳои биометрӣ, ташкили раванди гардолудкунӣ, коркарди дисперсионӣю математикии натиҷаҳо, навиштани мақолаҳои илмӣ ва матни диссертатсия ба 80-85% баробар буда, аслияти матни диссертатсия ба 80% баробар мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашударо таҷрибаҳои саҳроии бисёрнома, омӯзишҳои озмоишгоҳӣ, натиҷаҳои асосӣ, хулоса ва пешниҳоди илман асоснокшуда, тасдиқ менамоянд.

Натичаи таҷрибаҳои сахроӣ солҳои 2015-2018 дар ҷаласаҳои кафедраи пахтапарварӣ, генетика, селекция ва тухмипарварӣ, Шӯрои олимони факултети агрономии ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур баррасӣ гардида, ҳамасола аз тарафи комиссияи апробатсионӣ (таъйидӣ)-и ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур санчида баҳогузорӣ карда шудааст. Ҳамчунин, аз рӯйи натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар конференсияю семинарҳои донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ: -конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯҳои «Вклад сельскохозяйственной науки в обеспечение продовольственной безопасности» (Душанбе, 2018), дуюмин конференсияи байналмилалии илмӣ дар мавзӯи «Тенденции развития агрофизики от актуальных проблем земледелия и растениеводства к технологиям будущего», посвященной памяти академика Е.И. Ермакова (Санкт-Петербург, 2019), конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Вклад учёных в решение проблем продовольственной безопасности» (Душанбе, 2016), конференсияи байналмилалӣ дар мавзӯи «Процесс обучения и сельскохозяйственная наука в XXI веке: трудности и пути их решения» (Душанбе, 2017), конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Значение современной технологии повышения производства сельскохозяйственной продукции» (Душанбе, 2017), конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Эффективное использование биоклиматических факторов при возделывании сельскохозяйственных культур» (Душанбе, 2018), международной научно-практической конференции «От инерции к развитию: научно-инновационное обеспечение АПК» к 80-летию Уральского государственного аграрного университета (Екатеринбург, 2020) маъруза ва баррасӣ гардидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи натиҷаи кори диссертатсионӣ 14 мақолаи илмӣ, ки онҳо мазмунӣ асосии диссертатсияро таҷассум мекунанд нашр гардидааст, ки аз ин 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақола дар конференсияҳои байналмилалӣ дар хориҷи кишвар ба нашр расидааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризишаванда:

[1-М]. Садирова С.С. Влияние способов опыления на плодоношение и урожайность хлопчатника/С.С. Садирова, С.Дж. Суярова, С.Т. Саидов// Теоретический и научно-практический журнал «Земледелец» (Кишоварз) Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур, Душанбе. - 2018 № 4 (80) С. 33-37. ISSN 2074-5435.

[2-М]. Садирова С.С. Проявление эффекта гетерозиса по технологическим качествам волокна у внутривидовых и межвидовых гибридов хлопчатника / С.С.Садирова, С.Т. Саидзода // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук, Душанбе. – 2018, № 3 (57).- С. 8-10. ISSN 2218-1814.

[3-М]. Садирова С.С. Таъсири бевоситаи усулҳои гардолудкунӣ ба гунчабандӣ ва ҳосилнокии пахта дар F_0 / С.С.Садирова, С.Ҷ.Суярова, С.Т. Саидзода // Гузоришҳои академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, Душанбе.– 2018, № 4 (58).- С. 8-11. ISSN 2218-1814.

[4-М]. Садирова С.С. Ташаккулёбии аломатҳо дар насли дурагаҳо дар F_1 ва волидайнҳо / С.С.Садирова // Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолӣ (Кишоварз) Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур, Душанбе. - 2021 № 3 (92) С. 15-17. ISSN 2074-5435

Мақолаҳо ва тезисҳо дар маҷмӯаҳои маводи конференсияҳо

[5-М]. Садирова С.С. Внутривидовая гибридизация на гетерозис / С.Т.Саидов, С.С. Садирова, С. Дж. Суярова, Р. К. Рахимов// Сборник научных статей научно – практическая конференция, посвященную 25-летию независимости государства республики Таджикистан и 85 летию университета на тему: «Вклад учёных в решение проблем продовольственной безопасности», ТАУ им. Ш.Шотемур Душанбе. – 2016, С. 19-20.

[6-М]. Садирова С.С. Продуктивность селекция хлопчатника в разрезе сортов и гибридов/ С.С.Садирова., С.Дж. Суярова., С.Т.

Саидов // Сборник научных статей научно-практическая конференция на тему «Процесс обучения и сельскохозяйственная наука в XXI веке: трудности и пути их решения», ТАУ им. Ш.Шотемур Душанбе. – 2017, С. 27-31.

[7-М]. Садирова С.С. Об эффективности различных методов селекция в создании новых сортов хлопчатника/ С.Т.Саидов, С. Дж. Суярова, М.М. Ниъматов, С.С.Садирова// Научно-практическая конференция на тему. «Значение современной технологии повышении производства сельскохозяйственной продукции», Душанбе. - 2017, С. 280-284.

[8-М]. Садирова С.С. Действие различных способов опыления на хозяйственно-ценные и технологические качества волокна/ С.С. Садирова, С.Т. Саидов, С. Дж. Суярова // Сборник научных статей, Республиканская научно-практическая конференция, на тему «Эффективное использование биоклиматических факторов при возделывании сельскохозяйственных культур», ДАТ ба номи Ш.Шохтемур, Душанбе.- 2018, С. 73-74.

[9-М]. Садирова С.С. Продуктивность генотипов хлопчатника в зависимости от влияния способов опыления/ С.Т. Саидов, С.С.Садирова, С.Дж. Суярова// Материалы республиканской научной конференции на тему «Вклад сельскохозяйственной науки в обеспечение продовольственной безопасности» Посвященной международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы» и 2018 году «Году развития туризма и народных ремесел», Таджикский академии сельскохозяйственных наук Душанбе. – 2018, С. 20-22.

[10-М]. Садирова С.С. Эффект внутривидовой гибридизации на гетерозис хлопчатника/С.Т. Саидзода, С.С. Садирова// Материалы II Международной научной конференции на тему «Тенденции развития агрофизики от актуальных проблем земледелия и растениеводства к

технологиям будущего», посвященной памяти академика Е.И.Ермакова Санкт-Петербург.-2019, С. 308-311.

[11-М]. Садирова С.С. Распределение ассимилятов у генотипов хлопчатника/ С.Т. Саидзода, Садирова С.С.// Сборник материалов IV международной научной конференции «Современное состояние, проблемы и перспективы развития аграрной науки», Симферополь ИТ «АРИАЛ».-2019, С. 196-199

[12-М]. Садирова С.С. Характер распределения ассимилятов по органам хлопчатника/ С.Т. Саидзода, Ш.Ш. Кароматов, С. Дж. Суярова, С.С. Садирова // Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему «От инерции к развитию: научно-инновационное обеспечение АПК» к 80-летию Уральского государственного аграрного университета Екатеринбург Издательство Уральского ГАУ.- 2020, С.192-194

[13-М]. Садирова С.С. Баҳодихии аломатҳои микдорию сифатии навъи пахтаи 9326-В аз намуди *G.barbadense* L / С.С.Садирова / Паёми Донишгоҳи давлатии Данғара (Маҷаллаи илмӣ), Данғара. – 2020, №1(11).- С. 52-59. ISSN 2410-4221.

[14-М]. Садирова С.С. / Изучение эффективности различных способов и сроков гибридизации генотипов хлопчатника / С.Т., Саидзода С. Дж., Суярова С.С. Садирова / Сборник научных статей материалы международной научно-практической конференции на тему «Адаптация сельскохозяйственной отрасли к изменениям климата: проблемы и пути решения», посвящённой 30-летию государственной независимости Республики Таджикистан и 90-летию со дня основания Таджикского аграрного Университета имени Шириншоха Шотемура. Душанбе-2021, С.161-165.

Диссертатсияи Садирова Сумайро Саидахмадовна дар мавзӯи «Таъсири гардолудкунандаҳо ба пайдошавии унсурҳои ҳосил дар дурагаҳои гетерозисии пахта дар шароити водии Ваҳши Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои кишоварзӣ, аз

